

„A szövegekkel, az életművekkel, a szerzőkkel való találkozásnak, azok interpretációjának egy magyar nyelvű közegben... párosulnia kell egyfajta, a gondolati kultúrát célzó tevékenységgel. Jóllehet ugyan a filozófia definíciójában az van, hogy szövegtől függően vagy attól függetlenül, mégiscsak az eleven gondolatnak a területe, tudománya. Kellenek tehát azok a körök, kellenek azok a mesterek, azok a szakmai kisugárzások, azok a séták, amelyek mostmár a diszciplína eszköztárán kívül biztosítanak valamit abból, ami a filozófia lényegéhez tartozik.” – EGYED PÉTER

Egyed Péter 1954. április 6-án született Kolozsvárott. Az itteni Babeş–Bolyai Tudományegyetem Filozófia–Történelem szakán szerzett filozófia-történelemtanári képesítést 1978-ban. Jelentősebb tanulmányai: *A nyelv ontológiai modellje* (Temesvár, 1982), *A demokratikus mondat szerelmese* (Bukarest, 1979), *A szabadság tanulmánya és követése* (Bukarest, 1983), *Építő és romboló törvények* (Bukarest, 1983) – (Ezek bevezető tanulmányok Bretter György, John Stuart Mill, illetve Montesquieu-kötetekhez) –, *Hová vezet a nacionalista opció?* (Kolozsvár, 1992), *A hazugság és a félelem politikai intézménye* (Zürich - Eger, 1992) stb. Könyvei: *A szenvedés kritikája* (Temesvár, 1980), *Az ész hieroglifot* (Kolozsvár, 1993). Doktori disszertációjának témája *A szabadság filozófiai*, jelenleg ebben a témakörben kutat. Speciális kurzust vezetett a szegedi egyetemen, illetve főiskolán 1993-ban. Összehasonlító eszme- és filozófiatörténeti kollokviumot vezet a római La Sapienza Egyetemen. A Kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Filozófiatörténet és Logika Tanszékén dolgozik adjunktusként.

Kellék: Mindenekelőtt arra kérnék Önt, néhány szóban számoljon be egyetemi éveinek eseményeiről, tapasztalatairól, reprezentatívabb tanáregyenységeiről.

Egyed Péter: Én 1974 őszén kezdtem el az egyetemi kurzusok hallgatását a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen, filozófia-szociológia szakon. Ez azért fontos, mert 1977-ben a szociológia oktatását és a szociológiai kutatást intézményesen beszüntették Romániában, nagyjából tudom azt is, hogy miért. Azért szüntették meg, mert akkoriban a bukaresti szociológia igen erős volt; akkor tértek vissza azok az oktatók, akik egy nemzetközi program keretében kiképzést kaptak, és az első felmérés, amelyet elvégeztek, az a bukaresti 2-es szektornak a habitat-körülményeire vonatkozott. A kutatásoknak az eredményeit bemutatták, ez valahogyan eljutott a második kerületi párttitkárhoz, aki akkoriban Lina Ciobanu volt, ő pedig ezt bemutatta Elena Ceauşescunak, aki azonnal beszüntetett mindenféle szociológia- és lélektan oktatást. Ezért az utolsó egyetemi évben, tehát 1977-78-ban, mi mindannyian egy történelem gyorsképzést kaptunk, s ezért végeztem én filozófia-történelem szakos diplomával.

Közben persze elég fontos szociológiai tevékenység folyt itt Kolozsváron. Én magam az Avas interetnikus viszonyaival foglalkoztam, hónapokon át ültem Kőszegremetén, az Avasnak az egyetlen tiszta magyar településén, és vizsgál-

tam az úgynevezett „pretyin”-rendszert *amelynek* a lényege az, hogy minden kőszegremetei családnak a környező falvakban van *egy román* társ-családja, amellyel Ők gazdasági kapcsolatban vannak, és ez egy bizonyos etnikai védelmet biztosít a számukra. Természetesen az erre vonatkozó gyűjtött anyagot soha nem publikálhattam, de annak egy részét igen, ami átalakult a beszélés néprajzával foglalkozó tanulmányá, de azt is igen érdekesnek ítélték. és egy referencia-tanulmány lett. Ennyit a szociológiáról.

A dolog másik része arra vonatkozott, hogy kurzuslátogatási kötelezettség volt az egyetemen, tehát rendes naplót vezettek (ezek a naplók mind a mai napig birtokomban vannak), és meglehetősen pontosan követték is a jelenlétet. Az oktatott tárgyakkal kapcsolatban annyit tudok elmondani, hogy igazából a mai oktatáshoz képest gyakorlatilag ugyanaz a struktúra volt, kivéve a kimondottan ideologikus tantárgyakat, a történelmi és a dialektikus materializmus oktatását. A történelmi materializmust Kallós Miklós professzor oktatta, igen fifikusan, -nemcsak az én véleményem ez, hanem a Tamás Gáspár Miklósé is – voltaképpen ez egy, a francia szociológia formáció-elméletére alapozódó oktatás volt, és elég kevés ideológia volt benne.

Nagyon színvonalasak voltak a Szegő Katalin által tartott filozófia-kurzusok, különösképpen a reneszánszsal, illetve a klasszikus német filozófiával foglalkozó előadásai. Megtettük azt, hogy hozzáférhető művek egy részét eredetiben is olvastuk, tehát gyakorlatilag elolvastuk a teljes Hegelt, Fichtének egy részét, s ezek mind a mai napig eleven olvasmányélmények bennem; az akkor begyűjtött jegyzetanyagot ma is igen nagy haszonnal forgatom.

Nagyon fontosnak tartom a pszichológia oktatást, az azóta sajnos elhunyt Fodor Katalin volt a tanárnóm, aki inkább pszichológiatörténetet tanított, de ebben roppant fontos volt a tudat-pszichológiával, kommunikációs kérdésekkel, az intelligencia-problémával foglalkozó szegmens. Bemutatott számos olyan tesztelési eljárást is, amely akkoriban igazán modernnek számított, többek között hosszasan foglalkoztunk az Osgood-féle szemantikai differenciál-tesztel, melyet a művészet-, valamint az alkotás-lélektani kérdésekben nagyon jól lehetett használni, s amelyek rálátást nyújtottak a művészet és az alkotás lélektanára.

Eszembe jut még Angi István neve, aki a Konzervatóriumban tartott esztétika óráin az alapkategóriákat prezentálta, valamint az ő sajátos rendszerét, amelyek egy nagyon alapos módszertani bevezetést nyújtottak az esztétikai kérdésekbe.

Még megemlítem mindezek mellett Berényi Gábor gazdaságtörténeti előadásait, aki az osztrák határérték-elméleteknek kiváló hazai specialistájaként érzékennyé tett bennünket a piac, illetve a gazdasági alany problematikájára.

Nem tanított engem Bretter György, azonban a vele való kapcsolat egy olyan termékeny együttműködés volt, amelynek a hatása mind a mai napig tart: neki nagy tervei voltak az erdélyi filozófia művelésével kapcsolatban – hosszútávú elképzelései; sajnos 1977-ben meghalt, de voltaképpen mi azoknak a terveknek egy részét kívánjuk mind a mai napig megvalósítani.

Nyilván nem juthat most mindenki eszembe, hozzátenném, hogy a formális oktatás mellett igen színvonalas diákkörök működtek Kolozsváron az egyik a Gáll Gábor Kör, amely a diákságnak elsősorban egy irodalmi profilú, közművelődési köre volt; emellett működött, hacsak rövid ideig is, A Diotima Kör, amely

– főleg Tamás Gáspár Miklós szervezésében – igen nagy hallgatóságot vonzott, és amely megmutatta, hogy a művelt filozófiának, az exoterikus filozófiának milyen nagy szerepe van egy nagyváros közművelődésében – ezekkel a jelenségekkel én azóta sem találkoztam. Működött ugyanakkor a filológián a filológus hallgatók Echinox Köre, amely irodalmi műhely-problémákkal foglalkozott. Teológusok, mezőgazdászok, matematikusok, költők – mindenki valamilyen körbe tartozott, amint Borges az erényesektől és a titkos tudományok elképzelőitől elvárja. Szép volt!

Mindezeknek a köröknek a hozadéka elég jól követhető az Echinokban, abban a háromnyelvű diáklapban, amelynek az egyik szerkesztője én voltam, és ha nem emlékszem nagyon pontosan az egyetemen folyó oktatásra, vizsgáztatásra, ez azért van, mert sokkal inkább ennek a lapnak a sorsa, az anyaggyűjtés, a szerkesztés érdekelt. (Ennek az évfolyamai megtalálhatók a dolgozószobám ágya alatt.)

K: A filozófia oktatása az elmúlt években - főleg a '89-es fordulat eredményeként - gyökeres változáson ment keresztül. Hogyan látja ezt a változást, miként látja a filozófia oktatás jelenét és jövőjét?

E.P.: Nem szabad megfeledkeznünk a 80-as évtizedről. Ezt én úgy nevezem, mint a nagyon sötét évtizedet. Ezt az évtizedet a Kriterion szerkesztőségében töltöttem el, aránylag védett körülmények között, tekintettel arra, hogy nekem továbbra is alkalmam nyílt egy ilyen műhelyszerűséget működtetni, főleg a fiatal költőkkel, irodalmárokkal kapcsolatban, de azért filozófia könyveket is kiadtunk és szerkesztettünk, valamelyes szociológiát is. És mindennek az eredményeképpen 1984 áprilisában engem „kézbekapott” - többekkel együtt - egy ilyen „leszámoló brigád”, amelyet Drulea elvtárs, a Központi Bizottság akkori propaganda-titkára vezetett, tagja volt Szilágyi Dezső, az Előre akkori főszerkesztője, valamint Ioan Traian Ștefanescu elvtárs, megyei elsőtitkár. Három kiadvánnyal próbáltak meg engem elszámoltatni: az egyik a *Városszociológia* 1984-es kötete, amelyben a Hóstát lerombolásával foglalkozott egy anyag. Pusztai János *Csapdában*, valamint Molnár H. Lajos *Donki Ákos* című regénye. Az illetők azonban nem készültek fel, tehát nem tudtak vallatni, ennek következtében én nem kellett, hogy valljak. Később pénzügyileg próbáltak meg, Domokos Gézával és Botár Emmával egyetemben, „elkaszálni”, de ez más okok miatt nem sikerült.

Tehát egy rettenetes utóvéd-harcnak tudom azt nevezni, ami abban az évtizedben történt, ennek következményei talán még súlyosabbak, hiszen azok a diákok, akik ma az egyetemi oktatásban részt vesznek, részben ebből az évtizedből egy rendkívüli információszegénységet hoznak magukkal, „horizontproblémákat”.

Az 1989-es fordulat csak részben ért felkészületlenül, felkészületlenül ért abból a szempontból, hogy a kibontakozás intézményes formáival, az azokra vonatkozó elképzelésekkel nem voltunk teljesen tisztában. Tehát nem született meg egy világos elképzelés arról, hogy különálló magyar egyetem kereteiben gondoljuk-e el a további képzést, vagy az ún. hálózat-modellben, és gyakorla-

tilag ennek a bizonytalanságnak estünk – politikai *szempontból* – áldozatul a 90-es évek kezdetén. Mindez nyilván nem érinti mindazokat a prioritásokat, melyeket viszont a filozófia oktatással kapcsolatban elég pontosan meg tudtunk fogalmazni. A prioritások közül az első és a legfontosabb az volt, és az ma is, hogy megfelelően képzett szakember-gárdát kell. viszonylag rövid idő alatt, kiképezünk, létrehozunk, azért, hogy az Erdélyben magyar nyelven folyó filozófia oktatás szakember-állományát biztosítsuk. Jelzem, hogy nemcsak a filozófia oktatását, hanem a kulturális közegben, a sajtóban és a médiákban dolgozó szakembereket is, mindazokét, akiknek filozófiai képzésre van szükségük. Végeztünk annak idején egy számítást is ezzel kapcsolatban, s annak a számításnak a végeredménye az volt, hogy ezeket a célkitűzéseket leghamarabb az ezredfordulóig tudjuk elérni. Sajnos ebben az elképzelésben nem csalatkoztunk.

Szintén ehhez a prioritáshoz tartozik, de annak a szakembergárdának a mostmár intenziójában, minőségében felfogott formája, hogy gyakorlatilag hogyan is képzeljük el az erdélyi filozófiaoktatást felső, egyetemi szinten, középiskolai, gimnáziumi, líceumi szinten. Mindez nyilván azonnal felveti a háttér és a logisztika kérdését, az információ, az utazás és a könyvtárállomány kérdését. Tehát a két dolog igen szorosan összekapcsolódik, és a második számú prioritás az lett volna, hogy valamilyen szakmai, testületi jelenlétet, összefüggést, koherenciát biztosítsunk mindennek, az Egyetemen kívül is.

Annyit még megjegyeznék, hogy ehhez a kérdéskörhöz tartozik bizonyos szakmai programok kidolgozása, vagy legalábbis azoknak az elképzelése és méretezése.

Végül – de nyilván nem utolsósorban – nagyon fontosnak tartom azt, hogy a filozófia nem csak egy szűkebb értelemben vett szakma magánügye vagy belügye, hanem egy tudatkérdés, a kulturális tudat, a társadalmi tudat része. Ilyen értelemben legalábbis a két világháború között magyar nyelven művelt filozófia hagyományaihoz kell felzárkóznunk, amikoris az egy működő kulturális tudatforma volt, sikerült a létnek, a jelenlétnek a problematizálását a romániai magyar közösség számára megmutatnia, és valamiképpen a jelen kérdésére hívta fel a figyelmet, ugyanakkor színopsziszokat biztosított a korszak európai eszméramlataihoz. Ezt méginkább fontosnak látom abból a szempontból, hogy az erdélyi tudat jelentős történelmi érvrendszerével szemben, de nem annak ellenére, egy másfajta argumentációs struktúrát biztosíthat. Tehát ez lenne az, amit a filozófiának az exoterikus jellegével kapcsolatban, egy jó értelemben vett populáris filozófiával kapcsolatban nagyon fontosnak látok képviselni.

K: A prioritások között szó esett a megfelelő minőségű és mennyiségű szakembergárda kérdéséről. Egy hozzávetőleges számítás szerint az elkövetkező öt évben kb. 115 filozófia szakos hallgató fog végezni Kolozsváron. Szükséges-e ez a viszonylag nagyszámú filozófia végzős?

E.P.: Azt gondolom – s ez bizonyos számításokon alapuló elképzelés – hogy az erdélyi filozófusképzés képes igen nagy számú filozófust felvenni. Persze annyiban, amennyiben az egyetem végzősei vállalják azt, hogy igen elhagyatott helyekre, és alkalmasint számon sem tartott iskolákba elmennek. Van valamelyes

kapcsolatom a vidéki iskolákkal és tanfelügyelőkkel, akik azt mondják, hogy a végzős hallgatók egyáltalán nem kívánnak elhagyatott iskolákba és vidékre elmenni. Nem látom teljesen indokoltnak ezt az álláspontot, azért sem, mert noha mélységesen utálok az egykori törvényt, amely három év helyhezköttöttségre kötelezte a végzős hallgatókat, azért a szakmai curriculumhoz mindig hozzátartoztak az inasévek. Tehát egy polgári kultúrában az utazás és az inasévek valahogyan beleszámítottak egy embernek a szakmai pályájába. Tehát nem látom indokoltnak helyből visszautasítani ezeket a - ha a közművelődés szempontjából nézzük – talán igen fontos elvárásokat.

Megjegyzem azt, hogy természetesen itt az egyéni képességstruktúrák döntőek arra vonatkozóan, hogy végülis ennek az egyetemnek az elvégzése után ki milyen módon kíván a filozófiával kapcsolatban maradni. Még csak nem is beszéltünk arról, hogy itt alkalmasint lehetne egy kutatói gárdának, egy kutatói bázisnak a létrehozásáról is szó, tehát a posztuniverzitárius képzés utáni stúdiumokról és egy megfelelő kutatóintézetéről, amely ezeket az embereket összefogná.

Szó van tehát a felsőoktatási hálózat szakember-igényéről, szó van a gimnáziumok és a líceumok szakember-igényéről, említettem már az általános értelemben felfogott médiákat is. Ha a dolgot végiggondoljuk, ez egy elég jelentős szám lenne. Nem hiszem azt, hogy a filozófushallgatók nagy száma marad ezen a pályán, és a lemorzsolódásnak jelentős mértékével számolok. Ennek az oka a mai középiskolai képzésben keresendő. Ugyanis ha nyugati tapasztalatokra gondolok – én különösen az olasz filozófia oktatás szerkezetét ismerem – nyilvánvaló számomra, hogy az ottani képzésben az ún. „liceo classico”, tehát a kimondottan elméleti és humán gimnáziumok végzősei választják ezt a pályát, amiben benne van négy év igen erőteljes filozófia oktatás, szövegismeret, klasszikus nyelvek ismerete és legalább egy modem nyelv igen erőteljes középfokú ismerete. Tehát az ottani képzésben az egyetemre azok az emberek készülnek, akik igen magas érdemjegyeket szereznek ezekben a humán gimnáziumokban, de tudomásom szerint ez más nyugati képzési rendszerekben is így van. Ahol nem ezen a módon biztosítják a filozófia szakok utánpótlását, ott létezik az ún. nulla-évfolyam, tehát az egyetemet megelőző azon év, amely kimondottan a szakprofilok, tehát szövegismeret és nyelvismeret vonalán nyújtanak intenzív előkészítő képzést.

A mi egyetemi oktatásunk belső problematikája, problematikussága a szocializmustól örökölt tömeges képzésmódban keresendő. Ennek vannak bizonyos remediumai az egyetemi képzésben, amelyeket talán sikerrel tudunk alkalmazni, s ez azt jelenti, hogy az arra vállalkozókkal egyéni programokat, csoportos programokat szervezünk, különböző külföldi részképzési lehetőségeket biztosítunk a számukra. De ismétlem, ez nem oldja meg alapjában a kérdést; a kérdést csak az oktatási rendszer radikális reformja tudná megoldani.

K: Szocialista örökségünk része talán az is, hogy a filozófiának meglehetősen egyoldalú képe él a köztudatban. Hogyan lehet ezen változtatni, vagy egyáltalán miként lehetséges az exoterikus, populáris, „utára vitt” filozófia?

E.P.: A filozófia képviselte a médiában elsősorban média-kérdés, tehát olyan szakmai és népszerűbb fórumokon való jelenlét – beleértve az elektronikus médiákat – ahol elfogadhatóvá lehet tenni a közönség számára, amely egyébként jelen pillanatban nagyon is érdeklődik (ezt mutatja a magyar nyelvterület tapasztalata) a filozófiai kérdésfelvetési módok, a filozófiai megoldásmódok iránt. Nyilván ehhez is elsősorban lapok, szerkesztők és a szó jó értelmében vett populáris írásmód bírói szükségesek. Tehát bizonyos irodalmi képességekre is szükség van, melyeket a filozófia önmagában, illetve ez a fajta oktatási mód megint nem tud biztosítani.

Azt tapasztalom, hogy a mai filozófia művelése erőteljesen kapcsolódik a hermeneutikához, olyan értelemben, hogy a filozófián belül hangsúlyos a filozófiatörténet jelenléte. Ezt nemrégiben egy Miskolcon, a magyar filozófiatörténet jelenével kapcsolatban tartott igen jelentős tanácskozáson is hallottam, mint a diszciplína belső problematikájával kapcsolatos kérdésfelvetést. Mert kétségtelen, hogy itt az elmúlt idők viszonylatában igen jelentős felzárkózásra van szükség, nem feledkezve meg arról, hogy fontos európai eszmeáramlatok és művek nem hatoltak el és nem hatottak a magyar nyelvterületre. Tehát most abban a helyzetben vagyunk, hogy azt a szemrehányást, azt a vádat, ami mindig éri a magyar filozófiatörténetet, hogy ez egy követő, egy epigon filozófia, sajnos olybá kell átértelmeznünk, hogy egy szükségszerű és a lehetőségeknek megfelelően felgyorsítandó folyamatról lenne szó. Azonban a szövegekkel, az életművekkel, a szerzőkkel való találkozásnak, azok interpretációjának egy magyar nyelvű közegben – mert nyilvánvalóan nem korlátozódhatunk csak az Erdélyben művelt filozófiára – párosulnia kell egyfajta, a gondolati kultúrát célzó tevékenységgel. Jóllehet ugyan a filozófia definíciójában az van, hogy szövegtől függően vagy attól függetlenül, mégiscsak az eleven gondolatnak a területe, tudománya. Kellenek tehát azok a körök, kellenek azok a mesterek, azok a szakmai kisugárzások, azok a séták, azok az informális szerveződések, amelyek mostmár a diszciplína eszköztárán kívül biztosítanak valamit abból, ami a filozófia lényegéhez tartozik. Ilyen értelemben várakozással tekinthetünk a gondolkodói műhelyek kialakulására, létrejöttére, még akkor is, ha ezek talán nem is filozófiai formában vagy vértetben jelentkeznek.

K: Milyen igény vagy akarat hívhat létre efféle gondolkodói műhelyeket?

E.P.: Nem is biztos, hogy a gondolkodás működésének a megvalósulása egy szándéknak vagy egy akaratnak a tettenérhetőségében nyilvánul meg, hanem alapvetően fontosnak tartom azt, hogy itt kommunikációs és együttműködési formák jöjjenek létre. Az a véleményem, hogy az a közeg, az a társadalom, az a közösség, amelyben élünk, egy zsigerileg nem demokratikus alakzat és azok a nagy problémák, amelyek az eleven gondolatnak a kialakulását meggátolják, elsősorban az embereknek a csökkent kommunikációs és együttműködési szándékából származnak. Tehát itt nem előrelépni azt jelenti, hogy valóban útját szegjük a gondolatnak, tekintettel arra, hogy – ezt a *filozófia* története bizonyítja – a gondolat mindig eleven együttműködési és közösségi formákon alakult.

K: Végül pedig egy utolsó kérdés. Manapság sokat és sokan vitatják a magyar filozófia tényszerű létezését. Ön szerint létezik-e magyar filozófia?

E.P.: Ez egy olyan jelentős kérdés, ami a mai magyar nyelvterületen művelt filozófiatörténet-írásnak egy belső problémája. Az álláspontok kikristályosodóban vannak; említhetek például egy olyan álláspontot, amelyet a jelentős logikus Hársing László képvisel, de mellette még akár Vajda Mihály is, és még sokan, amely szerint ez mindig egy követő és adaptációs filozófia volt. Van egy másik álláspont, amely szerint ebben a követésben és ebben az adaptációban azonban megvalósultak olyan kérdésfelvetések, ha megoldási módok nem is, amelyek nevezhetőek valamilyen nemzeti specifikumú filozófiának. És végül van egy olyan megoldásmód is, amely azt mondja, hogy igenis van nemzeti specifikum ebben a – hangsúlyozom – magyar nyelven művelt filozófiában, amelyet viszont nem tártak fel. Miért nem tártak fel? Azért, mert a magyar nyelvterületen működő filozófusok egyik alapvető célkitűzése mindig ez a bizonyos adaptáció, és ez a szinoptikus tevékenység volt. Nem lehet újrafelfedezni az igazságokat. A Mikes Kelemen udvartartásában működő, ha jól emlékszem Kis István nevezetű filozófus halhatatlanul felfedezett bizonyos igazságokat, de ezek olyanok is. Nem tekintem másodlagos fontosságúnak, mégpedig azért nem mert végülis – egy bizonyos dologban – ennek a filozófiai munkának van egy abszolút hozzáadéka, mégpedig a *magyar nyelviség* számára. Itt olyan nyakatekert grammatikával foglalkozó gondolkodókra utalok, mint akár Böhm Károly, akinek viszont vannak újító, eleven, eredeti szavai és szókapcsolatai. Ez roppant fontos dolog.

Általában megfeledekzünk arról - de például olyan filozófiatörténet-írók, mint Hanák Tibor nem (lásd a „Geschichte der Philosophie in Ungarn”-t) -, hogy mi ezt a filozófiatörténetet ugyan a katedrafilozófiák szintjén ismerjük és követjük, de ha akarjuk a nemzeti gondolkodásnak olyan alakjait is bekapcsolhatjuk ebbe a szellemi erőterbe, mint amilyen a reformkornak a nagy nemzedéke, Széchenyi, Eötvös voltak. Ez a kérdés nem megoldott a magyar filozófiatörténet szintjén.

Ugyanakkor ne feledkezzünk meg arról, hogy vannak azért ennek a kultúrának olyan alkotói, mint például Hamvas Béla, akinek a recepciója egyáltalán nem történt meg a magyar filozófián belül. Hamarabb jelentek meg Hamvas Béla művei, illetve Hamvas Béla-összes szerb nyelven, mint magyarul, ami azt mutatja – és ez a magyar nyelviségben születő filozófiának egyik lényeges tulajdonsága –, hogy ez a filozófia, vagy ez a filozófiai nyelvezet jelentős közvetítő volt más térségek felé, ami egy feltáratlan kapcsolat, de állandóan igazolódik, hogy így történik.

Végezetül nem lehet közömbös számunkra az, hogy szándékozunk-e ennek a magyar nyelven írott filozófiatörténetnek, vagy művelt filozófiának valamilyen prioritást biztosítani. Kétségtelen, hogy az alkotói műhelyek szintjén nagyon sok dolog megszűnt. Tehát most itt olyan helyzetben vagyunk, hogy van egy lezármazás-tabella, melyet vagy vállalunk/folytatunk, vagy nem. Ez egy nyílt és eleven kérdés, amelyben állást foglalni a következő évek feladata lesz.